

Olivera Dragišić

IZGUBLJENA ISTORIJSKA PERSPEKTIVA

(Konstantin Leontjev: *Sabrana beletristička dela*, preveo sa ruskog
Duško Paunković, Paideia, Beograd 2008–2023)

Sabrana beletristička dela jednog od najvažnijih devetnaestovekovnih ruskih pisaca Konstantina Nikolajeviča Leontjeva (1831–1891) konačno su u celini dostupna srpskoj čitalačkoj publici. Reč je o piscu čiji se književni opus neretko poredi sa delima Dostojevskog, Tolstoja, Turgenjeva ili Gogolja. Premda se na osnovu stila, vrednosti koje je zastupao i tema o kojima je pisao može pozicionirati u period poznog romantizma, Leontjevljevo stvaralaštvo ipak izmiče ustaljenim književnim kategorizacijama. U sporu koji su ruski intelektualci vodili o mestu Rusije između Evrope i Azije Leontjev nije našao svoje mesto ni među slovenofilima ni među zapadnjacima. Upravo zbog toga u savremenom političkom kontekstu njegova književnost donosi okrepljujuću zalihu ideja, uvida i opservacija o svetu o kojem je pisao. A taj svet je bio naš – istočni, azijski, osmanski, raskošni devetnaestovekovni balkanski svet.

Izvanrednost Leontjevljeve književnosti otvara nam se kroz posvećeni, dugogodišnji i besprekorni prevodilački entuzijazam Duška Paunkovića, kao i kroz izdavačke napore Petra Živadinovića (*Paideia*). Poduhvat prevođenja i objavljivanja beletrističkih dela ovog pisca počeo je 2008. godine, kada su prevedeni i objavljeni njegovi *Romani* (*Podlipke*, *Drugi brak* i *U zavičaju*). Usledilo je objavljivanje *Odiseja Polihronijadesa* (2010), zatim zbirki priča i romana *Iz života Hrišćana u Turskoj* (2013) i *Egipatski golub i druga dela* (2023). Možda bi se nekome moglo učiniti da je Leontjev u srpsku kulturu stigao sa zakašnjenjem od sto pedeset godina, ali to ipak nije slučaj, jer su njegova sabrana dela gotovo istovremeno objavljena u Rusiji i Srbiji. Ta činjenica domaću književnu i kulturnu scenu čini budnom i živom ako bismo je uporedili sa svetom savremene ruske književ-

nosti, a avangardnom u odnosu na veći deo zapadnoevropske književne scene. Osećaj prevodioca i izdavača da je Leontjevljeva književnost domaćoj publici potrebna i da može biti inspirativna, zasnovan je, pored ostalog, i na činjenici da je glavni junak njegovih priča osmanski Balkanac koji se opire tekovinama Francuske revolucije. Takav Balkanac i danas predstavlja subverzivnu književnu i istorijsku ličnost jer, kako Duško Paunković u jednom od pogovora kaže: „Iako je u njima reč o prošlosti, ništa nas u ovim pričama neće navesti na pomisao da ono što je u njima opisano nema veze s nama, s našim vremenom i našim doživljajem sveta.”

Osobenost Leontjevljevog književnog izraza dolazi, kako to obično i biva, iz osobe-nosti njegove biografije: Konstantin Leontjev je bio lekar i vojnik u Krimskom ratu, diplomata na Balkanu, kritičar, teoretičar književnosti, publicista, državni službenik, religiozni pisac, i konačno – monah. Dela o kojima je ovde reč uglavnom su pisana u vreme njegove desetogodišnje diplomatske službe u Osmanskom carstvu, na Balkanu, tokom šezdesetih i sedamdesetih godina devetnaestog veka. Njegova „diplomatska Odiseja” obuhvatila je službu na Kritu, u Jedrenu, Tulči, Janjini, Solunu, Konstantinopolju, na Prinčevskim ostrvima, a zamalo mu je izmakla i u Beogradu.

Činjenica da je život okončao kao monah, i to kao monah čija su uverenja poštovali isihasti, omogućuje nam da Leontjevljevo delo čitamo i kao proces samospoznaje na njegovom putu ka monaštvu. Možemo čak postaviti pitanje kakvu je ulogu u tom procesu imao balkanski religiozno, estetski i nacionalno šarenoliki svet. Leontjev je bio opčinjen onim što je video i doživeo na Balkanu, i mada je sebe smatrao hrišćaninom, stekao je duboko poštovanje prema islamu i islamskoj kulturi. Zbog toga on u svojim delima nije zauzimao stranu, relativizovao je dobro i zlo, gajio je jednaku naklonost prema motivima svojih junaka koji su, čineći prestupe, živeli svoje autentične živote na koje malograđanska pravila i zakonske norme nisu bili primenjivi. Iz takvih je spoznaja kasnije delimično izrasla i njegova religiozna filozofija.

Balkan se u naše doba najčešće razume kao *Zapadni Balkan*, ili kao *jugosfera* (prostor jugoslovenskog nasleđa), dok njegovi geografski i politički jug i istok iz savremenih narativa mistično nekud iščekavaju. Usled snažnog, dugotrajnog i sistematskog političkog i ideološkog inženjeringa, iz srpske kulture i baštine je potisnuto gotovo celokupno osmansko nasleđe, a Turčin je i dalje jedan od najnegativnijih likova iz nacionalne istorije. Leontjev nam vraća upravo taj deo naše prošlosti, opisujući ga kroz prizmu ruskog diplomate kao svet pun lepote i životne dinamike. Tako Balkan opet dobija svoj turski *istok* i *jug*, a čitalac neretko ima utisak da se odnekud vraća kući, u Aziju. To i nije toliko čudno, jer je Balkan, kao deo Osmanskog carstva, u ruskoj diplomatskoj klasifikaciji pripadao Azijskom odeljenju Ministarstva spoljnih poslova. Danas nam je gotovo nezamislivo da sopstvenu prošlost sagledavamo u takvom kontekstu. No, to je delimično i zbog toga što je Leontjev za Srbe smatrao da su, usled svoje demokratičnosti, bili prijemčivi za zapadne uticaje, a to je značilo – za prihvatanje tekovina Francuske revolucije. Srbi su više od drugih balkanskih naroda bili skloni procesima demokratizacije, standardizaci-

je i centralizacije, pa su samim tim bili bliži Zapadnoj Evropi nego azijskom svetu i pravoslavnom Istoku. I to nas, dok čitamo Leontjeva, pomalo uznemiruje, jer aktuelni društveni i politički afiniteti, kao i statistike, govore da srpsko društvo sebe vidi kao deo istočnog pravoslavnog sveta, iz kojeg nas je Leontjev još krajem devetnaestog veka pomalo isključivao. Utoliko Leontjevljeva književnost nužno vodi ka sučeljavanju i preispitivanju: ko smo, gde se nalazimo, kakve vrednosti baštinimo, čemu težimo, kojem političkom taboru pripadamo...

Da bi se razumeo stepen subverzivnosti Leontjevljeve književnosti, potrebno je znati gde se Balkan nalazio i gde se nalazi u geopolitičkim percepcijama velikih sila koje su se odvajkada borile za balkanski prostor, za njegovo meso, glave i duše. Posmatrano iz perspektive Zapada, Balkan se u geopolitičkim teorijama nalazio u takozvanom *Rimlendu*. *Rimlend* predstavlja prsten zemalja kojim je okružen *Hartlend*, odnosno Rusija. Svako ko bi želeo da pokori Rusiju, morao bi prethodno politički, administrativno i kulturološki da ovlada *Rimlendom*, odnosno pojasom zemalja koji obuhvata prostor od Estonije, Letonije, Litvanije, preko Srednje Evrope, Balkana i Turske, pa na istok sve do Kine. Sa druge strane, i Rusija (kasnije SSSR) je razvila svoj kontrakoncept, pa je prsten zemalja kojima je bila okružena nazvala *Limitrof*. Drugim rečima, Balkan se nalazio u preseku *Limitrofa* i *Rimlenda*. Teorija kaže da, usled velike dinamike ratova i destrukcije, balkanski narodi nikada nisu mogli da razviju autentičnu, visoku, pisanu i originalnu kulturu nalik onima kakve su postojale u Rusiji ili u Zapadnoj Evropi. Dok bi današnjeg Balkanca ova spoznaja mogla da uvredi, obeshrabri ili sludi, Leontjev je u takvoj poziciji Balkana uočavao njegovu kulturološku i estetsku prednost. Narodi koji su živeli u *Rimlendu*, odnosno u *Limitrofu*, svojim su etnografijama više ličili na muzej ili pozorište nego na progresivan zapadni svet. Isto zapaža i Leontjev, ali on to drugačije vrednuje. Na pitanje da li mu u Janjini nedostaje pozorište, jedan od likova (ruski konzul) odgovara: „Zašto bi mi nedostajalo, pa ovde je pozorište svuda oko mene”, ili: „Kako bi znao da ovo nije pozorište, već sam život?” U osmanskom balkanskom svetu, pogotovo pred raspad imperije, zaista je bilo drame. Ona je bila svakodnevna, snažna i zasnovana na sudaru identiteta, koje je osmansko carstvo negovalo i konzerviralo. Ono što bi u pozorištima dalekih prestonica i centara moći predstavljalo samo predstavu i razonodu, na Balkanu je bio svakodnevni život, buran i strastven, sa mnogo obrta, a neretko i sa tragičnim ishodomima.

Leontjev je balkanski svet video kao jedinstvenu celinu. U njegovim pričama Balkan pulsira u jednom ritmu, njegovo šarenoliko stanovništvo raspolaže univerzalnim jezikom i jedinstvenim doživljajima sveta. Bugari, Srbi, Grci, Albanci ili Turci mogu imati sučeljene političke stavove, ali ih čvrsto uvezuje gotovo jedinstvena fizionomija svakodnevice. Njegova zapažanja umnogome se poklapaju sa neobičnom težom ruske naučnice, lingvistkinje Tatjane Civjan, koja je na osnovu analize balkanskih jezika, posebno na osnovu poimanja prostora i vremena u njima, izgradila tezu o jedinstvenosti balkanskog sveta. Jedna od Leontjevljevih priča koja takvu pretpostavku potvrđuje jeste „Dete du-

še". U njoj bugarski bračni par koji živi na obali Dunava moli Boga za potomstvo, i kada im želja bude uslišena, njihovo dete kreće na neobičan put po Balkanu na kojem, reklo bi se, svi govore istim jezikom, svi učestvuju u igri spasavanja njegove hrišćanske duše, svi jednako pojme pravdu, nepravdu, prestup ili iskupljenje, a prostor i vreme su jedinstveni na kružnom putovanju glavnog junaka. Evo još jednog primera u korist teze o jedinstvenosti balkanske svakodnevice: Leontjev opisuje kućicu s terasom u urednom dvorištu, sa krevetom zastrtim lakom svilenom tkaninom, na prozoru su cicane zavese, na podu prostirka na pruge, iznad kreveta je okačena ikona, a pod prozorom cvetaju šantelija, ruže i šeboj. Čitalac bi mogao pomisliti da je ovo prizor iz Šumadije, ali se radi o opisu seoske kućice na Kritu.

Jedina balkanska podela koju je Leontjev priznavao jeste podela na njegov buržoaski i epski deo društva. Buržoaski deo društva je u drugoj polovini devetnaestog veka već počeo da podleže zapadnim političkim uticajima, čega se Leontjev gnušao, dok je epski ostao svež, nesputan i takvim procesima nedotaknut:

Uopšte uzev, može se bez dugačkih objašnjenja reći da je prost svet na Istoku bolji od onog kod nas; on je trezveniji, uredniji, naivniji, moralniji u porodičnom životu i živopisniji od našeg pučanstva. Dok je više, obrazovano društvo, ono koje rukovodi, koje je svuklo prelepu istočnjačku odeću i obuklo loše skrojen, jeftin evropski sako progres – gore od našeg ruskog društva; ono je niže, grublje, jednoobraznije i dosadnije od njega.

U epskom delu društva vladalo je carstvo slučajnosti, a Leontjev je smatrao da svaki pokušaj disciplinovanja slučajnosti nekakvim „razumnim merama“ nužno vodi ka dosadi zapadnoevropskog tipa: „Ovde, moj prijatelju, nema društvenog života, ali postoji divan narodni život...“ Takvom narodnom životu na Balkanu pretio je „rak Evrope – francuski narod“. Najnegativniji i najopasniji lik u Leontjevljevoj prozi jeste Francuz, oblikovan tekovinama i nasleđem Francuske revolucije: „Iz njegovih ruku ni slobodu ne bih uzeo!“

Posmatrano iz današnje perspektive, Leontjevljevo delo je subverzivno i po tome što je njegov misaoni pristup životu i svetu bio estetske prirode. Za njega je lepota osnovno merilo svega i svi njegovi junaci joj služe. Lepota je iznad pojedinačnih sudbina, iznad morala, iznad zakona. Ona nije demokratski raspoređena, posebno kada se radi o ženskoj lepoti. Njegove junakinje koriste svoju erotičnost za prekoračenje nametnutih granica: *Ono što želi žena, želi Bog*, kaže turska poslovice. Leontjev nije bio ljubitelj reda i discipline: „Sam po sebi, red ne može da ispuni čoveka, ljudi žele i slobodu.“ Devetnaestovekovni osmanski balkanski svet u koji nas njegova književnost vrtložno uvodi je muški svet strasti, rata, pobune i prestupa. Za prestup, kao i za lepotu, potrebni su kontrast i različitosti, a njih je osmanska kultura negovala kroz nacionalne, religiozne, statusne i druge identitete. Otuda Leontjevljevi junaci mnogo stradaju: pravoslavna devojka gubi glavu za muslimanom i želi da promeni veru dok joj familija ne dođe glave zbog toga, prijateljstva između muslimana i hrišćana pucaju zbog nacionalnih preporoda, uboge, ble-

dunjave i slabašne albanske Cigančice plesom zavode statusno nepristupačne diplomate. Osmanski svet vri, a ljubomora se, kada je jaka, burna i neizdrživa, smatra plemenitim osećanjem.

I još malo subverzivnosti: Leontjevu se nije dopadala hrišćanska porodica u Turskoj. Smatrao je da hrišćani nisu preterano romantični, jer su romantizam i hrišćanstvo u koliziji („Strašno mi se ne dopada hrišćanska porodica na istoku. Izgovorio sam tu glupost i začutao!“). Hrišćani u Turskoj su odavno prestali da pevaju ljupke pastirske pesme, a nisu zapevali ni blistave arije o strasnim ljubavima („[...] ali mašta ovdašnjih ljudi, posebno hrišćana, tako je uboga, a život srca je neizdrživo dosadan“). Smatrao je da romantična ljubav svojom iskrenošću može oplemeniti mnoge prestupe. Iako je život okončao kao monah, nije u vreme nastajanja ovih dela imao visoko mišljenje o svom hrišćanskom vaspitanju. Doživljavao ga je više kao nacionalno i poetsko, a manje kao duhovno ili moralno osećanje. Krizu svog identiteta koji se borio između dionizijskog i pravoslavnog principa najpre je pokušao da reši napuštanjem diplomatske službe i okretanjem pisanju. Te su muke bile podsticane mogućnostima koje mu je osmanski Balkan otvarao. Tako je, nadahnut mogućnostima i mučen iskušenjima na Balkanu, pisao: „U Turskoj ništa nije nemoguće“, ili: „Neka se jeftinom i neškodljivom hranom hrani onaj koji nije u stanju da podnese božanske napatke.“

Leontjevljevo pripovedanje ponekad liči na istoriografsko. Sa jedne strane, približavao se rankeovskom istoriografskom načelu po kojem je trebalo pisati *onako kako je stvarno bilo*. Sa druge strane, istoričari znaju da *onako kako je stvarno bilo* za jedne, nije istovremeno moglo biti i za druge, pogotovo kada su u pitanju zaraćene strane. Taj je problem i u istoriografiji i kod Leontjeva rešen uvođenjem multiperspektivnosti. Evo kako je Leontjev opisao svoj metod u priči „Ispovest jednog muža“ u kojoj je preispitivao moral u bračnom trouglu:

Da, uzgred, kad sam već pomenuo stakla. Ponekad volim da gledam svoj vrt kroz njih – po redu, prvo kroz žuto, pa kroz plavo, pa kroz crveno, pa kroz obično belo. I evo šta mi pada na pamet: zašto se upravo kroz belo staklo sve vidi ispravno? Žuto staklo čini prizore veselim, rastinje u vrtu kao da je obasjano i pozlaćeno nezamislivom svetlošću; veselje je takvo da izaziva bol, želju za vrištanjem. Kad se gleda kroz crveno staklo, sve deluje zlokobno i raskošno, kao odsjaj velikog požara, kao prvi čin kraja sveta. Ne znam koje staklo – plavo ili ljubičasto – čini sve užasnim i mrtvim, sve se ugasi i skameni. Da li mi ispravno vidimo stvari? I zašto mislimo da smo baš mi u pravu? Da je drveće zeleno, da je zora crvena, da je hrid crna?

Leontjev nije imao nameru da bude subverzivan pisac. Njegova književnost naknadno izgleda provokativno, ali i dalekovido. U našem svetu političke i jezičke korektnosti njegov svet, sagledan iz nedopustivih uglova, izgleda pomalo surovo. U njemu nema demokratije, njime vladaju instinkt i lepota. To je svet koji podržava i izgrađuje identitete nasuprot savremene globalističke ideologije koja teži da u ime standardizacije i demokratizacije identitete razgradi i time čoveka potčini jednom centru koji se nalazi negde

na političkom Zapadu. On dovodi u pitanje savremene percepcije i samopercepcije Balkana, problematizuje kategorije u koje srpsko društvo danas većinski veruje – pravoslavlje, rusofiliju, slovenstvo i osećaj da se „nalazimo na Istoku”. On izbegava zaključke, ali njegova opažanja izazivaju osećaj neprijatnosti koji nas tera da pretresamo kako lične i kolektivne istorijske dubine, tako i moralna načela kojima se rukovodimo.